

Fabian Kaulfürst: Studije k rěči Michała Frencla. Ludowe nakładnistwo Domowina: Budyšin 2012 (= Spisy Serbskeho instituta; 55), 384 s.

Spočatk 2012 wuńdže w Budyšinje disertacija Fabiana Kaulfürsta wo rěči Michała Frencla – kniha je hornjoserbsce napisana, štož je wosebje za doktorske džěło wuzběh-njenja hódne (jedna so wo přěnu w Lipsku zakitowanu disertaciju w serbskej rěči)¹, je pak tež mjez sorabistiskimi monografijemi skerje rědky fenomen. Džěło wobjednawa rěč w pjeć najwjetšich tekstach Frencla, wobhladowaneho husto jako založerja hornjoserbskeje spisowneje rěče, to su přeložk scénjow Mateja a Marka (1670), Budestečanska dupa (1688) kaž tež přeložki Japoštołskeho katechizma (1693), Knihy psalmow (1703) a Noweho zakonja (1706). Po krótkim zawodže wo pochadze a žiwjenju Frencla analyzuja so grafiski system mjenowanych tekstow a wubrane fonetiske a fonologiske kaž tež morfologiske zjawy rěče Frencla. W poslednim wotrězku so namakane tendency a fakty zjmajo hódnoća nastupajo jich zarjadowanje jako zjawy normowanja rěče resp. jako scěhi dialektalnego abo rěčneho pochada (wliw susodneju słowjanskeju rěčow).

Při swojej analize rozestaja so Kaulfürst z wobšěrnej literatury sorabistow-předchadnikow wo rěči Frencla² a přirunuje jich wuslědky ze swojimi. Na zakładze swojeho wobšěrneho elektroniskeho korpusa dóńdže wón k nowym dopóznacam. Nimo mjenowanych tekstow Frencla wužiwaše k přirunowanju rjad dalších tekstow staršeje hornjoserbsčiny w elektroniskej wersiji³ a měješe z tym drje dotal najwjetši korpus staršeje hornjoserbsčiny k dispoziciji. Přidatnje wobkedžbowaše tež teksty a gramatiki staršeje hornjoserbsčiny, kotraž w digitalnej wersiji njeměješe. Hižo tohodla dyrbi so džěło jako dalši měznik na polu historiskeje fonologije a morfologije serbsčiny wobhladować, wšako měješe awtor z modernymi móžnosćemi kompjuteroweho přepytowanja tekstow wjele dokładniši instrumentarij k dispoziciji hač dotalni awtorojo. Njezadziwa tuž, zo móžeše wón w mnohich prašenjach precizniše wotmołwy namakać, hač mamy je k wubranym fonetiskim/fonologiskim problemam na př. w Serbskim rěčnym atlasu abo w staršich monografijach wo rěči Michała Frencla.

We wjace hač 150 tabulkach znazornja Kaulfürst poměry wšelakich wariantow pisanja (grafiski system), prawdžepodobneho wurjekowanja słowow (wubrane fonetiske/

¹ Dalša serbskorěčna disertacija, zakitowana na Lipščanskej uniwersiće, je 2011 w Szczecinie wušla (Leszek Jocz: Wokalowy system hornjoserbskeje rěče přitomnosće, 240 s.).

² W přěnim rjedze měli so tu mjenować džěła K. Röseberga (Leben und Wirken von Michael Frenzel, Dresden 1930), džěła H. Schustera-Šewca (započawši ze Sorbische Sprachdenkmäler. 16.–18. Jahrhundert, Budyšin 1967, hač do Rukopis Jana Cichoriusa z lěta 1663. Zažne prócowanja Kulowskich měšćanow wo hornjoserbske ewangelske nabožne pismowstwo, Budyšin 2006), A. Muki (Frenceliana, ČMS 1880, 1881, 1890 a Historische und vergleichende Laut- und Formenlehre der niedersorbischen (niederlausitzisch-wendischen) Sprache, Leipzig 1891) a H. Faski (Słowjesa typa *słyšeć* (< **słyšati*) a změna *a > e* w serbsčiny, w: Wokół języka. Rozprawy i studia poświęcone pamięci profesora Mieczysława Szymczaka, Wrocław 1988, s. 139–148; Zur Erklärung der dualischen Personalpronomen *mej/mój, wej/wój* und der verbalen Endungen *-mej/-moj* resp. *-lej/-loj* im Sorbischen, w: Makedonski jazik, 40/41 [1989–1990], Skopje 1995, s. 633–643) kaž tež informacije w Serbskim rěčnym atlasu (Sorbischer Sprachatlas 1–14, Budyšin 1965–1993) a w Sorbische Dialekttexte II, V, VI, VIII, IX (Budyšin 1964–1971), z kotrymiž so awtor wosebje intensiwnje rozestaja.

³ Rukopisne kěrlušowe knihi Gregoriusa (1593), katechizm Warichiusa (1595), sydom pokutnych psalmow Martinija (1627) kaž tež džěle Bartskeho rukopisa (1. połojca 17. lěstotka), rukopisa Cichoriusa a krajnostawskeju rukopisow Lit. C a D (publikowaneju wot Šewca 2006, hlej nůžka 2), kaž tež Swětlikoweho přeložka biblije (1688–1711).

fonologiske zjawy) a sklonjowanja a časowanja (morfologiske zjawy) w přepytowanych tekstach. Husto dyrbi proste chablanje mjez wjacorymi móžnosćemi a wariantnosć w staršej serbšćinje konstatować, a tež mjez jednotlivymi tekstami Frencla su nastupajo wjetšinu přepytowanych zjawow dosć wulke rozdžěle. Awtor wšak wě z mnóstwa datow tež tendency wukrystalizować a interpretuje daty z pomocu šěrokih znajomoscow wo serbskich dialektach kaž tež susodnej slowjanskeju rěčow. Tak wopisuje dokładnje grafiske systemy w tekstach Frencla jako zakład za interpretaciju fonetiskich a fonologiskich zjawow. Wupraji so k změnje 'a' > 'e', k změnje *aj* > *ej* po njepalatalnym konsonancě, k přechodej *e* > *o*, ke kontinuowanju praslowjanskeho **ě* a **-bje*, k změnje **u* > *y* (*e*), *o*, k labiowelarizaciji **y*, k wurjekowanju **ch* w nazwuku słowa, k wurjekowanju twjerdeho **l*, ke kontinuowanju **t*' po *s*, k změnje *dš*, *tš* a *dč*, *tč* na šowje morfemow > *c*' a k změnje *w* > *j*. Dale so zaběra na polu morfologije mjez druhim z formami duala a dualowych pronomenow, pola werbow z formami 3. wos. pl. prez. w *a*- a *e*-konjugaciji, z prefigowanymi deriwatami werba *hić*, z tworjenjom konjunktiva z partiklu *by*, z prezensowym zdónkom werbow *wědžeć* a *jěsć* a z rjadom zajimawych kóncowkow w deklinaciji nomenow.

Při tym demonstruje awtor tež postupne skrućenje normy ewangelskeje hornjoserbšćiny. Tak pokazuje mjez druhim na to, zo njebě grafiski system w Frenclowym přěnim přeložku (1670) za serbšćinu dospołnje nowy, ale zo zjednotni a zjednori wón dotal wužiwane grafiske rozrisanja a orientowaše so při tym na susodnymaj slowjanskimaj literaturomaj. W pozdžišich spisach Frencla so tutón grafiski system kaž tež rjad gramatiskich normow měnjachu a připodobnichu so wosebje w přeložku 1703 wot Prätoriusoweje komisije postajenym normam (přir. 5.1).

Najzajimawše su bjezdwěla wuwjedženja wo nastaću změny 'a' > 'e' a wo wuwicu praslowjanskeho **ě* w hornjoserbšćinje. Na zakładze swojeje jara nadrobneje analyzy grafiskich systemow w mjenowanych tekstach Frencla a dokładneho přepytowanja wšěch relewantnych příkladow a tež wuwica dalších fonetiskich/fonologiskich zjawow dóndže awtor k nowym interpretacijam: Změna 'a' > 'e' je w tekstach Frencla hižo dosć husto zastupjena, wjace hač so w dotalnej literaturje wo rěči Frencla twjerdži. Najhusćišo jewi so wona w korjentnych morfemach, we wotpowědnych formach werbow typu **slyšati* nawopak hišće nic, z čimž wuwróci awtor dotal připóznatu tezu wo nastaću tuteje změny přez wurunanje tutych werbow z typom **viděti*.

Teksty Frencla njepokazuja – hinak hač w dotalnej literaturje twjerdžene – zasadnje reflex **ě* > *i*, kotraž je so pozdžišo postupnje na 'e' znižilo. Kaulfürst poskića alternatiwnu tezu, kotraž wuchadza z hišće zachowaneho -*ě* w času Frencla, „kotraž zhubi poněčim swoju relewancu porno -'e' a/abo naruna so we wšelakich morfologiskich wobłukach postupnje z juha na sewjer přez -*i*“ (s. 399). Změna je we wjetšinje morfologiskich kontekstow z wurunanskimi procesami (analogije) motiwowana. Nowa teza wujasni rjad příkladow w tekstach staršeje hornjoserbšćiny, wšako njebě za /*ě*/ jednotneho grafiskeho wuraza, ale wone zwuraznjowaše so přez wšelake pismiki (mjez druhim přez *i*, *j*, *ě*).

Awtor formuluje swoje tezy jara kedžbliwje a džiwa na dospołnosć a korektnosć. Jenož zrědka so stanje, zo někajke móžne wujasnjenje namakanych datow přewidzi⁴, zwjetša wšitke móžnosće přeprowuje. Trochu kritisce bych hódnoćiła awtorowy wobraz wo rěčnym wliwje: W analyzy nastawa zdžěla začišć, zo wuzamkuje wužiwanje

⁴ Tak je při interpretaciji grafiskeho zwuraznjenja džensnišeho „z“ w prepozicijomaj z (+ gen.) a z (+ instr.) zabył na fakt, zo so tutej na příklad w čěšćinje grafisce rozeznawatej (přir. s. 116).

hinašeho slova abo formulacije na wotpowědnym městnje českeho abo pólskeho přeložka biblije tezu wo wliwje češćiny abo pólsćiny na Frenclowu serbsćinu w konkretnym padže. Hakle w zjimanju na kóncu knihi so dosć wuraznje wo posrědnym rěčnym wowliwowanju rěči. Tute pak hraje w rěčnym kontakće hłownu rólu – wědome wupožčowanje fonetiskich/fonologiskich abo morfologiskich zjawow z druheje rěče můžemy jako wulke wuwzaće w rěčnym kontakće wobhladować, wone žada sej jara intensiwny rěčny kontakt.⁵ Preferowanje warianty, kotraž je podobniša wotpowědnickej w kontaktnej rěči, je porno tomu najbóle typiski wuraz rěčneho kontakta.⁶ Runje pola Frencla je tole wosebitu rólu hrać móhlo, hdy by wón woprwdže tež w swójbje česce rěča, kaž so w zawodže knihi tuka. Wliw češćiny njeby potom pola njeho jenož wědome wotwobroćenje wot příkłada němskich tekstow był, ale by wurostl z wjele wušeho rěčneho kontakta hač pola druhich serbskich ewangelskich awtorow. Tohodla bychu sej runje te elementy w Frenclowej rěči wjace kežžbnosće zaslužili, kotraž dowola tezu wo posrědnim českim wliwje a měli so dokładnišo z tamnymi tekstami staršeje hornjoserbsćiny přirunować. To potrjechi na příklad prezensowe zdónki werbow *wědžec* a *jěsć* kaž tež podobu prefigowanych deriwatow werba *hić*, krótke formy personalnych a posesiwnych pronomenow, kóncowku dat. sg. m., podobu refleksiwneho pronomena *se*, morfem k markérowanju superlatiwa *nej*, ale tež staw wuwica **ch* w nazwuku abo njeprěwjedženu labiowelarizaciju **y*, do wěšteje měry slušeja pak tež reflexy prasłowjanskeho **ě* sem. Hdy by Frencl woprwdže tež w swojim džěcatstwjje česce rěča, dyrbjało so w jeho tekstach wjetše mnóstwo češćinje podobnych formow jewić hač pola druhich awtorow. Wjetšina pola Frencla wužiwaných formow wšak wustupuje tež w druhich hornjoserbskich tekstach, při čimž nastawa prašenje jich konkretneho rozšěrjenja a frekwency w jednotliwych tekstach.

Daty pak so w knize tak dokładnje předstajaja, zo njezadžewa jich interpretacija přez awtora tomu, zo by sej je čitar po swojim zajimje sam hinak zestajić a interpretować móhl. Precizna scěhujomnosć postupowanja při wuhódnoćenju datow a časte naličenje praktisce wšěch jednotliwych dokładow w tabulkach wučini kwalitu džěla a scini knihu wužitnu tež za tych, kotřiž zastupuja hinaše wědomostne měnjenja.

Jako mjenje wažne wobhladuju wospjetne korigowanje ličbow najwšelakorišich příkładow w předchadžacych studijach – wšako njemějachu awtorojo tutych tajke techniske móžnosće k dispoziciji. Jako relewantne bych tajke přirunowanje wobhladowała, jeli so bytostne rozdžěle pokazuja, na př. hdyž předchadžacy awtor wužiwanje někajkeje warianty cyle negěruje, hačrunjež wona wustupuje, abo nawopak příklady mjenuje, kotraž njehodža so w teksće namakać.

Pódlá přípóznaća w knize předstajených wuslědkow zwostanje nadžija, zo so wot awtora wužiwany korpus staršeje hornjoserbsćiny wot Serbskeho instituta w Budyšinje bórže podobnje kaž korpus moderneje hornjoserbsćiny wšěm zajimcam spřistupni, zo bychu so w nich tež dalše rěčne zjawy na př. na polu morfologije, syntaksy a leksiki přepytować móhli.

Katja Brankačkec

⁵ Přir. skalu pola Thomason, S. G./Kaufman, T.: *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*, Berkeley 1988.

⁶ Přir. k tomu Heine, B./Kuteva, T.: *Language Contact and Grammatical Change*, Cambridge 2005.